

DİL-DÜŞÜNME VE VARLIK İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA ANLAM SORUNU

Ali Osman GÜNDOĞAN*

Dil ile düşünme arasında sıkı bir ilişki olduğu herkesçe kabul edilir. “Dil mi düşünceyi, düşünce mi dili belirler?” sorusu tartışmalıdır. Alternatiflerin her ikisi de savunulmuştur. Her savunu, karşıtını da dikkate almak zorundadır. Tek taraflı savunular genelde eksik kabul edilir. Bu, “dil mi yoksa düşünce mi önce gelir” sorusunun da tartışılmasıdır.

Dil ile düşünme arasında farklı ilişkiler kurma çabalarından “dil, düşünmeden sonra gelir” diyenler, düşünmenin akıl sayesinde olduğunu, aklın da dilden önce geldiğini iddia ederler. Hatta hayvanlarda akıl olmadığı için onlarda dilin de olmadığını bu iddialarına dayanak yaparlar. Hayvanların da ses çıkardıklarını, aralarında bize göre ilkel ama kendilerine göre mükemmel bir biçimde anlaştıklarını artık kabul etmeyen yoktur. Bir tür dil, onlara da mahsustur ama bu dil, düşünce üreten bir dil değildir. Bu duruma göre akıl, mantık dili üretir. Diğer taraftan “dil olmadan düşünce olmaz” diyenler vardır. Bu görüşte olanlar da dil sayesinde akıl ve mantığın olduğunu söylerler. Dil, düşünmenin bir organonu olmaktan ziyade düşünceyi bizzat yaratmak durumundadır.¹

Dil ile düşünme arasında bir ilişki biçimi daha vardır ki o da bunların karşılıklı olarak birbirlerine bağılılığıdır. Dil olmadan düşünme olmaz, bu bakımdan dil düşünceyi ortaya çıkarır. “Dilden önce düşünce buğuludur, belirsizdir” derken Delacroix haklıdır. Ne var ki “düşünceden arındırılmış bir dil ise hayatiyeti olmayan boş bir kalıptır”.² Dil olmadan da düşünmenin

* Prof. Dr., MSKÜ, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü.

DOI: 10.32704/9789751751683.2024.0318

¹ Necati Öner, Dil Üzerine, İstanbul: Divan Kitap, 2013, s. 49-50.

² A.g.e., s.40.

varlığı bilinemez. Bu bakımdan ister söz olarak isterse yazı olarak olsun, “dil insanların düşüncelerini birbirlerine aktarmalarını sağlayan araçlardır. İnsanlar bunlar aracılığıyla birbirleri üzerinde etkide bulunur”.³ Dil olmasaydı, bir bilinçte doğmuş olan düşüncenin o bilinçte doğmuş olmasının ne derece bir önemi olabilirdi? Dil, düşüncelerin başka bilinçlere etki yapmasını sağlayarak gerçekliğin hareketini de gerçekleştirmiş olur. İkisi arasındaki karşılıklı ilişki şöyle saptanabilir: Sadece dilde ya da düşünmede yol alınmaz. Birinde yol almak, diğerinde de yol almaktır. İkisi birbirinden ayrılamaz. Düşüncenin berraklığı dilde kendini gösterir. “Çünkü düşünme denince, genellikle; gerekçe öne sürme, öncülden sonuca yürüme, tek tek tasarımları belli bir düzen içinde birbiriyle birleştirme, çıkarımlama, kanıtlama, karşılaştırma, belgeleme, tanıtlama ve benzeri şeyler anlaşılır”.⁴ Düşünme bütün bunları dil sayesinde gerçekleştirebilir.

Dil yoksa düşünce etkisizdir. Düşünce dilin kaynağında olsa bile bu böyledir. Bu bakımdan dil, “uygulama halindeki ama çoktan maddileşmiş düşüncedir”.⁵ Bu bakımdan dil sayesinde düşünce açılır. Lavelle’in benzetmesiyle söylemek gerekirse düşünce bir tohumdur ve dil, o tohumun yeşermesini sağlar. Tohumun yeşermesi demek, düşüncenin gün yüzüne çıkması, görünür kılınmasıdır. Burada dil, bir logos olarak işlev görmekte ve söz olarak, ister konuşma isterse yazı olarak olsun, gizli ve bireysel olarak kalmış olanı evrensel bir boyuta taşımakta, onu görünür kılmaktadır. Evrensel boyuta taşımak demek, düşüncenin bireysel bir zihinden ortak bir zihne taşınması anlamına gelir. Bu açıdan dil, “bireyin düşüncesini, kendini başkasına sunarak ortak bir deneyim bulmaya mecbur eder ve düşünce bu deneyimden kaynağını alır, hem kendini hem de dili değiştirir.”⁶ Burada önemli bir durumla karşılaşmıyoruz. Bu da diyalogtur. Diyalogu, sadece bir iletişim anlamında değil, onu aşan bir anlamda ele almak gerekiyor.

Düşünmek ile konuşmak (dil) arasında uygunluk bulunduğu görüşü, Platon’un ruhun kendi kendisiyle yaptığı içten ve sessiz konuşmaya düşünce, ruhtan ağız yoluyla yayıma ise söz dediği⁷ anlayışa kadar geri

³ Louis Lavelle, Söz ve Yazı, çev., Işık Ergüden, Ankara: Fol Yayınları, 2021, s. 11.

⁴ Nermi Uygur, Dilin Gücü, İstanbul: YKY, 1997, s. 86.

⁵ Lavelle, a.g.e., s. 18.

⁶ A.g.e., s. 19.

⁷ Platon, Sofist, çev., Mehmet Karasan, İstanbul: MEB, 1988, s. 101, 263-e.

gider. İnsanın kendi kendisiyle konuşması düşünce, bunun söz ile yayımı ise diyalog olarak adlandırılabilir. Ancak ilki, bir monologtur ve diyalog, düşünceler arasındaki ilişkilerden yeni düşüncelerin ortaya çıkmasını sağlar. Bu bakımdan dil ile düşüncelerin yaratılması ya da ortaya çıkarılması diyebileceğimiz bir üst aşama gerçekleşir. Aslında Platon'un görüşü, dil ile düşünce arasında uygunluk bulunduğu işaret eder ve aynı anlayışla Aristoteles'te de karşılaşırız. Aristoteles dili, düşüncenin elbisesi, formu olarak tanımlar. Lavelle, bir adım daha ileriye gider ve dili düşüncenin elbisesi olmaktan ziyade bedeni hatta asli bedeni olarak görür. Hayatın canlandırdığı "canlı bir beden"dir dil.⁸ Çünkü düşünce dil aracılığıyla dünyaya girer ve düşünce dil sayesinde şeyleri kavrar ve düşünür. Dil, zihinler arasındaki ilişkiyi de kurmakta ve bu ilişki sayesinde her zihin yalnızlıktan kurtulmaktadır. Böylece de Leibniz'in dili düşüncenin aynası olarak gören anlayışına, bu aynada her zihin birbirini de görür anlayışı eklenmektedir. Dil, bütün zihinler için, bütün zihinlerin kendisinde toplandığı ortak bir zihne işaret eder. Yukarıda ifade ettiğimiz, bireyseli evrensel bağlamaktan kasıt da bu ortak zihne iştirak edıştır. Ortak zihne iştirak ediş, düşüncelerin dil yoluyla diyaloga girmesidir. Bu bakımdan dil, düşüncelerin diyalogu için ortak bir zemin oluşturur. Ortak zemin, zihinler için tanıdık bir zemin olmak zorundadır. Tanıdık bir zeminde düşünceler dil yoluyla birlikte hareket edebilir. Bu bakımdan dil, düşüncelerin birbirine kaynaşmasının, birlikte bulunmalarının, komşuluk yapabilmelerinin bir gereğidir.

Düşüncenin dil ile olan münasebeti, düşüncenin varlıkla olan münasebetini de açığa çıkarır. Dil, varlıkları birbirine bağlar, onları ayırır, sınıflandırır. Bu, dilin varlıkları birbiriyle iletişime geçirmesi demektir. "Böylece, dilin düşünce ile şeyler arasında bir bağ kurduğu, ama bunu da bütün insanlar arasında bir bağ yaratmak amacıyla yaptığı rahatlıkla söylenebilir". Bir bakıma düşünce, dil sayesinde "bir şeye varmaya" ya da "bir varlığa hitap etmeye" yönelir.⁹

Varlıklara ad vererek şeyler dünyasını tasnif eden dil, böylece dünyayı belirli bir düzene sokmaya çalışır. Bir bakıma dil, "varolan şeyleri

⁸ Lavelle, a.g.e., s. 23.

⁹ A.g.e., s. 21.

adlandırarak”, onların “niteliklerinin bilinmesini sağlayarak” kendisi ile diğer varlık alanları arasındaki ilişkileri kurar.¹⁰ Dünyanın dil tarafından düzene sokulması, elbette bütünüyle başarılamaz. Zira varlıklar da dilden kaçır. Dil, varlıkları sabit hale getirmek ister. Ama hiçbir kelime, terim, kavram varlıklar dünyasında bir şeye, duruma, olguya birebir göndermede bulunmaz. Dilin yasası ile doğanın yasası tam olarak örtüşmez. Dil, varlıklar dünyasını belirli bir düzene soktuğu oranda dünya da belirli bir anlam kazanır. Dilin genişlemesi, dünyanın ve eş deyişle dünyanın anlamının genişlemesi demektir. Dünya ile dil arasında bir uygunluk olmadığı ve özellikle dünyanın gerçekliğinin dilden kavramlar yoluyla üretilemeyeceği düşüncesi, Bergson’un felsefesinde temel bir fikirdir. Çünkü kavramlar, soyut fikirleri ifade eder. Oysa gerçekliğin kendisi somut ve tekildir. Soyut ve genel olanın somut ve tekil olan ile örtüşmesi mümkün değildir. Dil denilen elbise dünyaya ya dar gelir ya da bol gelir. Bu bakımdan dili ne bir elbise ne de gerçekliğin bedeni olduğunu iddia etmek, Bergson açısından mümkün görünmemektedir. Bu bakımdan Bergson, kavramlardan gerçekliğe değil, gerçeklikten kavramlara doğru gitmeyi ve düşüncenin alışagelen yönünü tersine çevirmeyi teklif eder.¹¹ Elbette Bergson’un burada dile muhalif olduğu iddia edilemez. Ama gerçeklikle ilişkimizi kuran, bizzat deneyimin kendisidir ve bu deneyim esnasında kavradığımız şey, gerçekliğin anlamıdır. Gerçeklik ile dil arasında bir uçurum vardır ve gerçeklik, kavramlar arasında ilişki kurmak suretiyle düşünülebilir olmaktan kaçır.

Aslında düşünmek, gerçekliğin bir kavramını elde etmektir. Çünkü gerçekliğin anlamı, onun kavramında içkindir. Bu bakımdan kavram üretmek, kavramdan kavrama geçmek suretiyle dinamik bir düşünce süreci içerisinde olmak gerçekliğin bir tasarımını verir. Böylece de dünyaya elde edilen kavramlar nazariyle bakar ve dünyanın anlamını elde ederiz. Felsefe, bir bakıma budur ve böyle bir felsefe, Bergson’un felsefe anlayışının dışında kalır.

Dil dünya ilişkisi ve bu ilişkiye bağlı olarak dilin anlamı sorunu, Wittgenstein’in Tractatus adlı eserinin temel sorunu olmuştur. Dünyanın

¹⁰ Takiyettin Mengüşoğlu, Felsefeye Giriş, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1983, s. 244.

¹¹ Bergson, Metafiziğe Giriş, çev., Barış Karacasu, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1998, 44. Ayrıca bkz. Bergson, Yaratıcı Tekâmül, çev., Mustafa Şekip Tunç, İstanbul: MEB, 1947, s. 208-209.

tüm gerçeklik, dilin de tüm gerçekliğin resmi olduğu, bundan dolayı da dilin tüm gerçekliğin bir taslağı olduğu iddiası, aynı zamanda dil ile düşünce arasında da bir ilgi kurmaya imkân verir. Dünyanın olgulardan meydana geldiği, dilin de olgulara karşılık gelen cümlelerden meydana geldiği, her cümlede bir düşüncenin bulunduğu dile getirilerek, “düşünce anlamlı tümcedir”.¹² sonucuna ulaşılır. Bunu da şu ifadesiyle temellendirir: “Tümce gerçekliğin, biz onu nasıl düşünüyorsak, öyle bir taslağıdır”.¹³ Bu pozitivist bakış, cümlelerin anlamlı oluşunu, aynı zamanda düşüncenin de anlamlı oluşunu cümlenin olgu bağlamlarına karşılık gelip gelmediğine, yani olgular tarafından doğrulanıp doğrulanmadığına bağlar. Olgusal bir durumu belirtmeyen cümle anlamsız hatta yok-anlamlıdır. Bu düşünce, dilin sınırını dünyanın sınırı olarak belirler.

Her dilin sahip olduğu kavramlar farklı olduğu için dünya bütün dillere aynı şekilde görünmez. Bunun nedeni, her dilin dünya düzeni diğer dillerin dünya düzeninden farklıdır ve her dilin kendine mahsus bir dilsel dünya düzeni vardır. İşte bu farklılık, her dilde dünyanın kendisini farklı gösterir.¹⁴ Dil ile dünyaya bakmak, dilin dünyasından dünyaya bakmaktır. Wittgenstein, ikinci döneminin eserinde *Tractatus*'tan farklı olarak, “nesnelere dil yoluyla gördüğümüz için gerçekliği görüş biçimimizi de dil belirler” diye düşünür.¹⁵ Dilsel dünya düzeninin farklılığı, o dili kullananların dünyaya bakışını ve varolanlar arasındaki ilişkiyi düzenleme biçimini de belirler. Bu noktada anadil ile düşünmek ve anadil ile dünyaya bakmak önem kazanmaktadır. Çünkü her dil, mademki dünyaya farklı bir bakış ve dünyayı farklı bir görüştür, dünyanın her dilde kazandığı anlam da farklı olacaktır. Nermi Uygur, “her anadilde farklı konuşur evren” der.¹⁶ Hatta Nermi Uygur'a göre “bilgisi, sezgisi, sevgisi, dehası, ustalığı ne denli üstün olursa olsun, hiçbir bireyin, sonsuz zenginliklerine erişemeyeceği toplumsal bir bellektir anadil”¹⁷ Bu toplumsal bellek, zengin bir kültürü

¹² Wittgenstein, TLP, çev., Oruç Aruoba, İstanbul: YKY, 1996, s. 43.

¹³ A.g.e., s. 43.

¹⁴ Ömer Naci Soykan, *Arayışlar Felsefe Konuşmaları-I*, İstanbul: Küyerel Yayınları, 1998, s. 114.

¹⁵ David Pears, Wittgenstein, çev., Arda Denkel, İstanbul: Afa Yayınları, 1985, s. 13.

¹⁶ Nermi Uygur, *Yaşama Felsefesi*, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 1993, s. 107.

¹⁷ A.g.e., s. 108.

içinde taşır. Bu açıdan dil, kültür demektir. Bir dili öğrenmek, o dilin temsil ettiği kültüre adım atmaktır. Çünkü dil, bu özelliği nedeniyle aynı zamanda bir zihniyeti de temsil eder. Dil değiştirmek, bir zihniyet değiştirmektir. Anadilin oluşturduğu zihniyet, belirli bir düşünme ve ifade etme alışkanlığı kazandırır. Başka bir dilin alışkanlığı ile kendi bilim, felsefe kısacası düşünce dünyasına hizmet etmek mümkün değildir. Necati Öner'in Aydın Sayılı'dan aktardığı biçimiyle, hizmet etmek yerine tam tersi bir durum gerçekleşir. "En önemli düşünce ve çağrışım faaliyetlerinde bir yabancı dil aracılığına başvurma; bir memleketin bir millet olarak yükselmekten umudunu yitirmesi, yüksek uygarlık düzeyinde bulunmak ve yürümek amacından vazgeçmesi ve tarihin akışında olsa olsa geri saflarda kalmaya peşinen razı olmaya rıza göstermesi demek olur".¹⁸ Bu noktada anadil eğitimi önem kazanmaktadır. Çünkü anadilini, yapısal özellikleri, içinde taşıdığı dünya düzeninin anlamını, imkanlarını kavramamış olan bir zihin dünyayı yarım yamalak görecektir ve anlamlandıracaktır. Bu açıdan temel eğitim, ilkin bir anadil eğitimi biçiminde gerçekleşmelidir. Bu eğitim, zihinlere belirli bir dünya görüşü, o dilin kültürünü ve zihniyetini kazandıracak bir eğitim olmalıdır. Bu eğitim, bütün hayat boyunca devam eder ve Nermi Uygur'a göre, "insan olmak, ancak anadille gerçekleşen bir başarı" olarak tanımlanır.¹⁹

Anadil hakkındaki bu düşünceler, başka dillere kapalı, onları yok sayan bir anadil bağına bağlıdır. Her dilde evrenin kendisini başka türlü gösterdiğini ifade ettik. Bu, her dilin evren hakkında öğrettiği bir şey olduğu anlamına gelir. Anadilin ne öğrettiğini anlamak ve anadilin zihnimizde, ruhumuzda, sözümüzde, yazımızda, şiirimizde, müziğimizde yarattığı zenginlikleri anlamak için "başka bir dile bulaşmak" gerekir. Çünkü "başka bir dile bulaşmayan, anadilinin tadına varamaz"²⁰ Hatta başka bir dile iletişime de ancak kendi anadilinizle geçebilirsiniz. Kendi anadilini bilmeyenin başka bir dile iletişime geçmesi ve onu öğrenmesi de mümkün olmaz. Türkçe, "tüm öbür dilleri işittiğim kulak, konuştuğum ağız, öbür dillere dokunduğum el, öbür dilleri gördüğüm göz" dür.²¹ Bütün

¹⁸ Necati Öner, a.g.e., s. 37.

¹⁹ Nermi Uygur, a.g.e., s. 142.

²⁰ A.g.e., s. 107.

²¹ A.g.e., s. 106.

bunlar şunu gösterir: Türkçe, anadilim ben'dir, ben Türkçe'dir, bütün varlığımdır. Türkçe'yi küçümseme, ben'i küçümsemedir. Türkçe'yi bozma, varlığımızı bozmadır. Türkçe'ye saldırı gören gözümüze, dokunan elimize, duyan kulağımıza, konuşan ağızımıza saldırıdır. Türkçe'nin tarihinde bu saldırıların varlığı, dilimizin tarihini trajik hale getirmiştir. Arapça, Farsça, Fransızca, İngilizce gibi dillerin değişik dönemlerde Türkçe üzerinde oluşturduğu olumsuz etkiler görmezden gelinemez. Bugün bile bu husustaki bilinç noksanlığı, Türkçe'nin bilim ve felsefe dili olup olmadığı tartışmasını gündemde tutmaktadır. Yabancı dilde eğitim, bu bilinç eksikliğinin bir işaretidir. Yabancı dilde eğitim, başka bir dünya görüşü ve zihniyeti kazandırır. Bu, yabancı dilde eğitim yoluyla anadilimizin kazandırması gereken zihniyete ve kültüre yabancılaştırmanın da başlangıcını oluşturur. Aynı zamanda zihinsel bir bölünmeye neden olan yabancı dilde eğitim, birbiriyle çatışan dünya görüşleri ve zihniyetleri eğitimi alanda bir araya getirmektedir. Bu, zihnin kendi içinde bakış ve anlamlandırma hususunda tereddüde düşmesinin nedeni haline gelir.

Türkçe, en iyi şekilde Türkçe'yi duru bir biçimde kullanan yazarları, ozanları okumakla öğrenilir. Bu bakımdan Türk klasiklerini, roman, hikâye, masal ve şiirleri okumak gereklidir. Çünkü bu eserler ile Türkçe'nin zenginliklerine vakıf olunur, Türkçe'nin imkanları öğrenilir ve belki de en önemlisi Türkçe'nin zevkine varılır. Çünkü dil de bir imkanlar alanıdır ve her dilin taşıdığı imkanlar da farklıdır. Her dilin kendi olanaklarını gerçeklik alanına taşıması da birbirinden farklıdır. Bu açıdan Türkçe'nin olanaklarına yoğunlaşmak ve onları hayata geçirmek, bir bakıma dili gelişmesi için zorlamak gerekir. Dilin olanaklarını zorlayan ve onları hayata geçiren eserlerde Türkçe'nin milli musikisi, duyuş tarzı ruhlarımıza siner. Çünkü her dilin bir musikisi vardır. Dilin musikisi, o toplumun estetik zevkini içinde taşır. Bir kelimenin hangi dile ait olduğu, kelimenin söylenişindeki musikide gizlidir.

